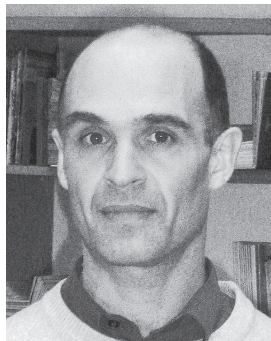

УДК 324 (479.24): 394.9

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ 2003, 2008 І 2013 РОКІВ: ЧИННИКИ ПЕРЕМОГ І. АЛІЄВА І ПОСИЛЕННЯ ПОЗИЦІЙ РОСІЇ В ЦЕНТРАЛЬНОМУ (ПІВДЕННОМУ) КАВКАЗІ

**ДУДНИК О.Я.,
кандидат
історичних наук,
старший науковий
співробітник
Фонду президентів
України при
Національній
бібліотеці
України імені
В.І. Вернадського**

Чималий інтерес до президентських виборів в невеликій пострадянській країні – Азербайджанській Республіці (АР) зумовлений низкою чинників. По-перше, її геостратегічним розташуванням в Центральному* Кавказі, через який проходять важливі транспортні магістралі, що з'єднують країни Європи та Азії – це транспортні коридори Європа-Кавказ-Азія або TRACECA, відомий ще як «Шовковий шлях», а також «Північ-Південь». По-друге, Азербайджан входить до числа важливих постачальників енергоресурсів (нафти і газу) для Європейського Союзу (ЄС) і Туреччини. По-третє, за останні десять років ця невелика держава є лідером серед пострадянських країн за темпами економічного розвитку, а в 2012 р. вона обрана непостійним членом Ради Безпеки ООН, ставши другою, після України, державою СНД, що отримала таке право.

Крім того, Азербайджан – стратегічний союзник України і її партнер у складі Організації за демократію та економічний розвиток (ОДЕР) ГУАМ. Це країна, яка упродовж двадцяти років успішно проводить багатовекторну зовнішню політику, зокрема вміло лавірує між Росією і країнами Заходу. І ще, ставши

* Автор бере за основу вихідний принцип поділу геополітичного простору Кавказького регіону, запроваджений Інститутом стратегічних досліджень Кавказу. Згідно з яким, Кавказ поділяється на три субрегіони: *Північний Кавказ* (адміністративні одиниці Північнокавказького і Південного Федеральних округів Російської федерації); *Центральний Кавказ* (незалежні держави – Азербайджан, Вірменія, Грузія); *Південний Кавказ* (північно-східні іли Туреччини і північно-західні остани Ірану).

на шлях демократичного розвитку, в АР відбувся фактично єдиний, зафіксований у світовій практиці, демократичний перехід влади від батька до сина – сім'ї Алієвих, що отримав назву операція – «престолонаслідник». Саме з ними в Азербайджані безпосередньо пов'язують всі успіхи і проблеми країни та визначальний вплив на неї тієї чи іншої світової держави.

Мета даного дослідження – розкрити взаємозв'язок між головними чинниками трьох перемог Ільхама Алієва на президентських виборах в останнє десятиліття і посиленням позицій Кремля в Центральному Кавказі.

Для досягнення поставленої мети були проаналізовані президентські вибори в Азербайджані 2003, 2008 і 2013 рр. і зовнішні чинники, що одночасно впливали на їх результати і взаємовідносини Баку насамперед з Росією, а також Грузією та Туреччиною.

Азербайджанські вибори - російські технології. Як і на президентських виборах 2012 р. в Росії аналітики не мали жодних сумнівів, що офіційні результати покажуть перемогу І.Алієва з великим відривом. Причину цього вони бачили, передусім, у створених в цих країнах «вертикалях влади», які заздалегідь, більш ніж на 50%, забезпечили обрання потрібних претендентів президентами на третій термін. Як і в РФ, в АР чиновники всіх рівнів і рангів «вертикалі влади» зробили все від них залежне для перемоги І.Алієва. Тому, головна інтрига президентських перегонів 2013 р. в Азербайджані полягала не в тому, хто стане наступним президентом, а – чи перевершить І.Алієв свої попередні результати: 76% голосів на виборах 2003 р. і 88% в 2008 р.

Водночас І.Алієву, як і В.Путіну, потрібно було перемогти в першому турі, як і на попередніх виборах, а також набрати приблизно стільки ж голосів. Це дозволяло головному претенденту сподіватися на те, що результати виборів не викличуть ніяких сумнівів у громадських та політичних колах про можливе або частковому ослаблення його влади.

Однак, деякі експерти, як інтригу виборів, допускали можливість масового соціального вибуху, унаслідок не прийняття більшістю виборців результатів голосування. Такий розвиток подій вони прогнозували з огляду на посилення в АР різних напрямків ісламського руху, учасники якого, у разі масових виступів, акцентують увагу на соціальній несправедливості, нерівності, корупції. Усіх цих проблем в нинішній АР достатньо¹.

Водночас, відомий азербайджанський політолог Аріф Юнусов інтригу виборів бачив лише в можливості подолання опозицією страху перед владою. Адже, за його словами, за весь період правління сім'ї Алієвих, а особливо в останні 10 років в АР йшов тотальний наступ на свободу і репресії не тільки проти опозиції, а й – інакомислячих. А.Юнусов стверджує, що в АР працює традиційна для авторитарних режимів парадигма: вільнодумство-інакомислення-опозиція-вороги. Мітинги в країні де-факто заборонені. Тільки під час виборів влада проявляє «демократичність» і дозволяє трохи мітингувати. Як наслідок, за ці роки в країні різко зросла кількість осіб, які стали ще більше боятися владу².

Загалом, дії президента АР і його команди під час передвиборної президентської кампанії 2013 р. нагадували передвиборну президентську кампанію В. Путіна 2012 р. Як і російський лідер І.Алієв відмовився від участі у публічних дебатах кандидатів. Більше того, він, на відміну від Путіна, зовсім не брав участі в передвиборній президентській кампанії. Представники азербайджанської влади, аналогічно довіреним особам прем'єра Путіна, посилалися на зайнятість Президента важливими державними справами. Зокрема, за словами заступника голови виконавчого секретаря правлячої партії «Новий Азербайджан»: «... агіткампанія Президента Ільхама Алієва – це добре відома всім діяльність, яка проводиться главою держави, щодо оновлення і покращення Азербайджану», через що у виборчій програмі І. Алієв особисто не буде брати участі³.

Реальна підготовка до виборів головного претендента в президенти АР, як і у Путіна через масові протести після парламентських виборів наприкінці 2011 р., розпочалася значно раніше офіційно передвиборної кампанії. Спочатку в 2009 р. на референдумі була схвалена конституційна реформа, один з пунктів якої дозволив І.Алієву втретє балотуватися в президенти. Референдум показав, що азербайджанська еліта стала використовувати середньозахідські тренди. Адже конституційна поправка зробить І.Алієва потенційно беззмінним президентом як Н.Назарбаєва в Казахстані та І.Каримова в Узбекистані⁴.

Завчасній неофіційній агітаційній кампанії І.Алієва сприяли і соціально-політичні протести в країні, у зв'язку з корупцією в ешелонах влади, соціально-економічними проблемами та невирішеністю карабаського конфлікту. Найбільш на-

очними прикладами стали масові виступи жителів м. Ісмаїли (січень 2013 р.) та Губі (березень 2013 р.). Це говорить про те, що політична система країни не дозволяє суспільству виразити своє невдоволення владою демократичними методами – через систему виборів, партій, профспілок та розвинене громадянське суспільство. Адже соціальні вибухи спонтанного характеру притаманні для недемократичних суспільств⁵.

З огляду на ці загрози, напередодні виборів азербайджанська влада активізувала свою діяльність у боротьбі з корупцією, сприянні розвитку регіонів, зокрема у ліквідації дисбалансу соціально-економічного розвитку між регіонами і центром, що одночасно носило і передвиборний характер. Від лютого до грудня 2012 р. Президент помилював 179 засуджених. Багатьох з них Рада Європи вважала політичними в'язнями. Однак, за словами місцевих громадських активістів, у тюрмах залишається ще кілька десятків опозиціонерів, що, водночас, заперечує уряд країни⁶.

На початку 2013 р. в АР був відкритий новий сайт presidet-az.com, присвячений десятирічній діяльності І. Алієва на посаді президента країни.

І.Алієв використовував і технологію «вибори по-путінськи». Це, коли для виборів підбирають таких «суперників» головного кандидата в президенти, які свідомо забезпечують йому перемогу уже в першому турі. Аналогічно Росії, більшість претендентів на посаду Президента АР брали участь у виборах за таємним домовленостям з чинною владою. Це створювало зовнішню видимість конкурентної боротьби і легітимність перемоги І.Алієва, як і В.Путіна. Підтвердженням цьому служить жорстка критика з боку більшості кандидатів-претендентів представника від опозиції, а також фактична відсутність у них набраних голосів виборців після закінчення голосування. Головним же доказом того, що більшість кандидатів у президенти були підставними особами від влади, стали їх виступи. Під час яких, вони забували, що формально повинні були пропагувати себе, а тому всіляко вихваляли чинного президента і його батька, тобто, по суті, вели пропаганду на користь І.Алієва. Під час дебатів критика таких кандидатів на адресу Дж.Гасанли та інших лідерів опозиції іноді переходила у відверті образи і погрози. А під час одних з них кандидат у президенти АР від партії «Сучасний Мусават» – Хафіз Гаджієв закликав до фізичної розправи над опозицією⁷. У цих його дії проглядалася політична

технологія російського ліберального демократа В.Жириновського.

Водночас критика І.Алієва, з боку опозиції, викликала інтерес політично байдужих громадян АР до цих виборів, що не входило в плани влади. Як наслідок, вона стала чинити тиск на членів сімей об'єднаної опозиції, журналістів і просто активістів, погрожуючи їм позбавленням роботи та арештами. Напередодні виборів такі дії влади викликали стурбованість з боку ООН, ЄС та ОБСЄ⁸.

Аналогічно російській президентській кампанії 2012 р. була і ступінь плюралізму азербайджанських ЗМІ, яка не забезпечила необхідні умови для вільних, справедливих і демократичних президентських виборів. Лише окремі ЗМІ дотримувалися плюралізму думок.

Як і в президентській кампанії 2012 р. в Росії, на всіх азербайджанських телеканалах домінувало висвітлення діяльності чинного президента І.Алієва, інших претендентів, за винятком безкоштовного ефірного часу на Громадському телебаченні (ГТБ), видно не було. Аналогічно В.Путіну, І.Алієву присвячувалися спеціальні репортажі із заходів за його участю. Фактично І.Алієв, як і свого часу В.Путін не сходив з телеекранів. Крім того, в ефірі проходила інформація про діяльність покійного Г.Алієва, подружжя І.Алієва-Мехрібан Алієвої, і його дочки – Лейли Алієвої, в якості віце-президента Фонду Гейдара Алієва.

При цьому діяльність кандидата від опозиційної Національної ради демократичних сил (НРДС) Дж.Гасанли висвітлювалася негативно. Чорний піар проти Гасанли був присутній і в ефірі приватних каналів, і в радіоефірі.

ГТБ відмовилося надати Дж.Гасанли ефір на платній основі, а всі інші телеканали – залучити агітаційні матеріали опозиції на платній основі. Такий підхід був притаманний і державним газетам. На інтернет-сайтах також домінувала інформація про І.Алієва, а Дж.Гасанли висвітлювався або негативно, або нейтрально. Лише газети «Бізім Йол» і «Дзеркало», а також сайт musavat.com, створений за підтримки бакинського офісу ОБСЄ, забезпечували політичний плюралізм⁹.

Оснащення відеокамерами всіх виборчих дільниць, як і в Росії, ніяк не вплинуло на прозорість і демократичність, а головне – на результат виборів. Оскільки до підрахунку голосів спостерігачів не пускали, а камери цей процес не фіксували. У пострадянських країнах, як перехідних від авторитарних до демократичних режимів, негласно діє

правило: *«результат виборів досягається в першому турі і визначається під час підрахунку голосів»*. Після перемоги можна скільки завгодно обговорювати фальсифікації, але результат не змінити.

Аналогічні й причини участі у виборах головних претендентів в Росії 2012 р. та Азербайджану в 2013 р. Зокрема, західні аналітики вважали, що В. Путін робив це, щоб зберегти майно в понад 130 млрд. дол., що належить йому та членам його команди, а також, щоб уникнути розслідувань з боку правоохоронних органів. Крім того, за словами колишнього радника В.Путіна А.Ілларіонова, Путін добровільно не залишить владу, він помре на державній посаді¹⁰.

Ці причини підходять і для І.Алієва, якому некомерційна (НУО) міжнародна організація з боротьби з корупцією – Transparency International в 2013 р. присвоїла звання «корупціонер року», на основі «добре документованих доказів» того, що упродовж багатьох років «сім'я Алієвих систематично захоплювала частки в найбільш прибутковому бізнесі». У їх числі названі банки, будівельні та телекомунікаційні компанії, золотодобувні та інші родовища в різних країнах і частинах світу¹¹.

Бізнес І.Алієва і його сім'ї, як Путіна і його оточення, а також їх вплив на Заході, більш менш захищені поки вони мають надійний тил в країні і міцне становища в її внутрішній політиці.

Наведений вище частковий порівняльний аналіз дозволяє говорити про те, що на нинішніх виборах президента в АР використовувалися російські політтехнології. Цьому сприяв не тільки ідентичний менталітет більшості населення пострадянських країн, але й пряма зацікавленість Москви у перемозі Алієва, яка проглядається, починаючи ще з 2003 р.

Роль Москви у президентській кампанії 2003 р. в Азербайджані. Десять років тому у Кремля не було великого вибору серед кандидатів на найвищу держпосаду в АР. Проросійська опозиція в Азербайджані була слабкою, основними кандидатами на перемогу за владу вважалися прозахідні політичні партії, що не влаштувало Москву. Тому ставка була зроблена на Ільхама Алієва. Це дозволяло зберегти спадкоємність щодо команди Г. Алієва, яка в більшості своїй була економічно пов'язана з Росією.

Влітку 2003 р. азербайджанські ЗМІ писали про групу московських політтехнологів, які прибули в АР, щоб забезпечити перемогу І.Алієву. В країні була повторена російська модель переходу

влади, відома під назвою *«престолонаступник»*, до цього апробована в Росії на В.Путіну. Тоді в АР звернули увагу на те, що порівняно з попередніми президентськими виборами, нова передвиборна кампанія носила нехарактерний для республіки характер – наклепи на опозицію в проурядових ЗМІ були настільки «розгнуданими», що мимоволі виникла паралель з «брудною піар-кампанією в Росії кінця 90-х років. Водночас у великих і популярних російських ЗМІ з'явилися публікації, покликані змінити існуючі у росіян уявлення про антиросійську політику Баку, створити позитивний імідж обох Алієвих, а також обґрунтувати необхідність передачі «у спадщину» влади від батька до сина. Росія задовго до президентських виборів заявила про свої інтереси і позиції. Так, за тиждень до виборів секретар Ради безпеки Росії В.Рушайло прилетів до Баку і публічно висловив підтримку І.Алієву. А після виборів 15 жовтня 2003 р., РФ, не чекаючи офіційних їх підсумків, визнала перемогу сина Г.Алієва, оцінивши її як закономірну і не помітивши при цьому будь-яких фальсифікацій¹².

Тоді ж ЗМІ АР були наповнені публікаціями про новий «десант» росіян із спецслужб, які фактично керували придушенням виступів опозиції, на наступний після виборів день. Всі ці дані азербайджанський експерт А.Юнусов підсумовує так: «... не викликає сумніву, що Москва була зацікавлена в перемозі І. Алієва і, безсумнівно, надала йому підтримку. Не випадково, на початку 2004 р. новий президент АР свій перший візит здійснив саме до Росії, на що звернули увагу в республіці і за її межами. Після цього, провідні російські бізнесмени азербайджанського походження почали більш активно інвестувати в азербайджанську економіку»¹³.

На відміну від Росії США в 2002-2003 рр., враховуючи складну ситуацію в Азербайджані: безробіття, корупція, зубожіння населення, масове невдоволення владою, наявність, хоча і роздробленою, але численної опозиції (більше 100 зареєстрованих і незареєстрованих політичних партій), вважало кандидатуру І.Алієва безперспективною. Вашингтон вимагав від Г.Алієва забезпечити передачу влади не своєму синові, а тому кандидату, який законно переможе на президентських виборах. Відмова виконувати американські вимоги загрожувала Алієвим накладенням арешту на їхні капітали в західних банках (від 6 до 8,5 млрд. дол.). Проти сім'ї Алієвих були висунуті звинувачення в корупції і численні зловживання владою.

Так, у зв'язку із справою про масові хабарі, під час приватизації 1996-1999 рр. в АР, нью-йоркський суд ухвалив рішення стягнути з родини Алієвих 100 млн. дол. Це так звана «справа Кожені»¹⁴.

Білий дім робив ставку на Расула Гулієва – екс-спікера парламенту АР, який, через переслідування, проживав у США. Проте той розпочав підбурював азербайджанське суспільство до виступів, що не відповідало інтересам як Білого дому, так і Кремля, які не хотіли загострення ситуації в кавказькому регіоні.

Переломним моментом у зміні позиції Вашингтона стала заява азербайджанської опозиції про перегляд всіх нафтових контрактів з іноземцями, зокрема і з американцями, після приходу її до влади. Тоді Білий дім слідом за Кремлем зробив ставку на Алієвих, як на гаранта безпеки своїх багатомільярдних інвестицій у нафтові проекти. США побоювалися, що відхід Г.Алієва від влади викличе крах відпрацьованої схеми розподілу каспійської нафти, а також спричинить зрив або призупинення рішень щодо будівництва нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан (БТД) чи взагалі – політичний хаос в Республіці¹⁵.

Російсько-грузинська війна і вибори президента Азербайджану 2008 року. Президентські вибори 2008 р. в АР, за винятком легітимачі їх результатів на Заході, пройшли без інтриг. Адже під час першого президентського терміну І.Алієва, унаслідок репресій, всі опозиційні партії, насамперед прозахідні і особливо в провінції, втратили свої позиції і не могли чинити серйозного впливу на ситуацію в країні¹⁶. За таких обставин опозиція відмовилася від участі у президентських виборах 2008 р. і у І.Алієва не було реального опонента. Проте в результатах голосування влада все ж максимально завищила відсоткову перевагу президента над іншими кандидатами. Однак заслуговує на увагу той факт, що президентські вибори 2008 р. в АР проходили після російсько-грузинської війни серпня 2008 р., яка викликала з боку світової громадськості засудження політики Москви, за винятком Баку. Особливе нерозуміння позиція АР викликала у партнерів по (ОДЕР) ГУАМ – Грузії, України та Молдови. Адже тоді, унаслідок конфлікту було припинено транспортування азербайджанських і казахських вуглеводів по території Грузії. Тобто, незважаючи на те, що Баку зазнавав економічних збитків, він фактично зайняв нейтральну позицію щодо російсько-грузинської війни. Деякі російські експерти оцінили

це як намагання АР мінімізувати економічні втрати¹⁷. Більш того після цього, Баку відмовився від ініціативи США створити на Каспійському морі військово-морське угруповання «Каспійан град» для охорони трубопроводних проектів¹⁸.

Таким чином, АР підтримала позицію Кремля про недопущення присутності в басейні Каспію військових контингентів третіх – нерегіональних країн, тобто не каспійських.

Таку тактику Алієва пояснюється тим, що він не хотів загострювати відносини з РФ, зокрема через Грузію і можливу військову присутність США в регіоні, напередодні президентських виборів в країні. Алієв не боявся конкурентів на майбутніх виборах 2008 р., проте він розраховував на визнання Москвою результатів цих виборів, до яких у західних спостерігачів тоді було чимало зауважень. Більше того, він хотів заручитися підтримкою Кремля для проведення конституційного референдуму в 2009 р. і затвердження його результатів. І він цього домогся, незважаючи на те, що Захід, в особі Ради Європи і Венеціанської комісії, піддав референдум і його результати різкій критиці.

Відразу після референдуму Державна нафтогазова корпорація (ДНК) АР підписала з російським «Газпромом» контракт на постачання 500 куб. м. азербайджанського газу в Росію. Офіційний Баку розцінив угоду як взаємовигідну. Після того обсяги поставок азербайджанського газу в Росію постійно зростали в 2011 і 2012 роках. Так, згідно сочинської домовленості в січні 2012 р. обсяги закупівлі Росією азербайджанського газу мають становити 3 млрд. куб. метрів¹⁹.

У 2008 р. керівництво АР було мало зацікавлене в підтримці влади сусідньої Грузії ще й тому, що на відміну від Баку Тбілісі активно проводив демократичні реформи і, за словами М.Саакашвілі (2009 р.), вже тоді Грузія стала єдиною країною на пострадянському просторі, де «злодії в законі не правлять ситуацією, і злочинність не керує з тюрем»²⁰.

Такі реформи Тбілісі ні в Москві, ні в Баку не сприймалися. Як наслідок, у 2008 р. близькість політичних режимів РФ і АР, а головне – особисті інтереси І.Алієва переважили в стратегічному партнерстві з однією сусідньою державою на користь іншої.

В Баку розуміють, що без підтримки Москви або хоча б її ліберального ставлення президентам країн СНД утриматися на своїх посадах важко. Доказом тому є екс-президенти України, Кирги-

зії і Грузії – В.Ющенко, К.Бакієв і М.Саакашвілі. Зближують АР і РФ не стільки хороші і дружні відносини Путіна і Алієва, в яких останній виглядає свого роду боржником першого, скільки їх недемократичні політичні режими.

Сьогодні РФ і АР разом Білорусією і Казахстаном знаходяться в стані демократичних гібридів за конституційною формою і авторитарно-бюрократичних – за способом функціонування. Моделі ж виходу з цього стану поки ще не сформувалися. Для трансформації політичних режимів у напрямі демократизації в цих країнах ще не склалися необхідні й достатні внутрішні рушійні сили та умови. Водночас зберігається ще достатньо внутрішніх умов і ресурсів (матеріальних (природних), соціальних, культурно-ментальних) для збереження цих гібридів у життєздатному стані²¹.

Москва напередодні президентських виборів 2013 року в Азербайджані. У 2013 р. за два місяці до президентських виборів в АР в Баку свій перший візит після третього повернення на посаду президента здійснив В. Путін, що свідчило про абсолютно нові реалії в регіоні і новий статус Росії в них. Путін відвідав першим Баку, а не Єреван, тобто країну, яка йому більш цікава в енергетичному, економічному, транспортно-транзитному і політичному плані. Адже сьогодні однією з головних геостратегічних завдань російської зовнішньої політики в Центральному Кавказі вже не є утримання свого плацдарму (тобто Вірменії) і створення наскрізного коридору через Південний Кавказ до Ірану, повністю підконтрольного Росії, вона полягає в повному контролі регіону, включаючи АР. Тому, під час візиту Путін відкрито підтримав Алієва, заявивши: «... ми будемо раді, якщо переобереться Ільхам Алієв, і ми розуміємо, що він користується величезною підтримкою. Він величезний авторитет, це пов'язано, насамперед, з чудовими результатами його правління».

У зв'язку з цим, низка відомих російських експертів: Г.Плеханов, С.Марков, А.Мухін, А.Скаков говорили, що своїми діями В. Путін ще раз продемонстрував, що перемога чинного глави АР відповідає національним інтересам Кремля на Південному Кавказі. Зокрема, російський експерт А.Мухін заявив, що Росія буде підтримувати І.Алієва, тому що чинний президент АР є найбільш прийнятним для РФ кандидатом, якого в Росії знають. І.Алієву немає ніякої альтернативи в АР, і опозиція на виборах не має шансів, бо «пересварилася, і ніякого єдиного кандидата у них немає»²². Візит Путіна в

АР ще раз продемонстрував Вашингтону, що нині зона російських «привілейованих інтересів» охоплює майже всі колишні радянські республіки за винятком країн Балтії. Це обумовлено тим, що Білий дім і Держдепартамент демонструють все менше зацікавленості в пострадянському просторі, чому також сприятиме виведення військ НАТО з Афганістану. З 2008 р. США істотно скоротили свою присутність на пострадянському просторі. І цей простір практично повністю перейшов під вплив Росії в усіх сферах, крім транзитних шляхів до Афганістану, які припинять своє існування після 2014 року²³.

Нівелювання турецького фактора. На результати трьох президентських кампаній в АР за останні десять років вагомій ролі не чинив ще один стратегічний партнер і сусід Баку – Турецька Республіка (ТР). Причина в тому, що існуючі нині політичні режими в ТР та АР настільки різні й протилежні, що це не сприяє їх зближенню і навіть, в якійсь мірі, відштовхує дві країни одна від одної. Авторитарний режим в Баку не сприймає політику помірних турецьких демократів-ісламістів Партії Справедливості та Розвитку (ПСР) на чолі з Р.Ердоганом, яка з 2002 р., і понині (більше 10 років) беззмінно перебуває при владі. ПСР об'єднує прихильників «ісламського шляху» розвитку і частку опозиційного електорату на ідеях соціального консерватизму, демократії, економічного лібералізму та боротьби з корупцією, і водночас виступає за входження країни в ЄС.

За час перебування при владі ПСР сприяла економічному зростанню та демократизації ТР, створивши нову економічну модель країни, яку західні експерти називають «економікою ісламського протестантизму». Згідно з її ідеологією «іслам» і «економічне процвітання» стали майже синонімами. В країні значно виріс прошарок середнього класу переважно з віруючих мусульман. Економічне зростання ТР відбувається за відсутності власної нафти і газу, а також інших джерел сировини для експорту. На відміну від АР в ТР були проведені демократичні реформи. Зокрема, конституційні референдуми в 2007 і 2010 рр., що перетворили країну в парламентсько-президентську республіку і розширили низку демократичних прав (профспілок, ввели інститут омбудсменів). У червні 2011 р. ПСР здобула третю перемогу поспіль на чергових парламентських виборах. Міжнародні спостерігачі одностайно оцінили вибори як вільні та демократичні. Представник ПСР – Абдулла Гюль є главою

ТР. Допустити такий шлях розвиток в АР Алієв не може, оскільки це однозначно послабить його режим. Крім того, як і Г.Алієв, І.Алієв, на відміну від А.Ельчібея, не підтримує ідею більш глибокого, як у ЄС, об'єднання тюркських країн в рамках Тюркського співдружності держав (ТСД). Тому нинішні стратегічні відносини між АР і ТР будуються лише на спільності єдиного ворога – Вірменії, а також – реалізації та використанні спільних регіональних транспортно-економічних проєктів: нафтопроводу – Баку-Тбілісі-Джейхан, газопроводу – Баку-Тбілісі-Ерзерум, залізниці – Баку-Тбілісі-Карс і нового Трансанатолійкого газопроводу (TANAP).

Проте і в цих сферах з 2008 р. можна простежити появу низки проблем. По-перше, це так звана енергетична криза 2008-2009 рр. посилена політичною кризою 2009 р. Перша полягала в тому, що АР і ТР з 2008 р. не могли домовитися про нову ціну на азербайджанський газ для Анкари і розмір нового тарифу для транспортування азербайджанського газу турецькою територією – для Баку. Як наслідок, в жовтні 2009 р. Баку підписав вище згадану газову угоду з «Газпромом» і заявив, що буде розглядати альтернативні варіанти експорту газу, оскільки турецько-азербайджанські переговори про транзит голубого палива не дали результатів. Більш того, І.Алієв звинуватив Анкару в тому, що вона наче б то, перешкоджає досягненню домовленостей, пропонуючи неприйнятно низькі ціни на азербайджанський газ. АР продавала ТР газ на 30 % дешевше ціни на світовому ринку²⁴.

Енергетичну кризу посилила політична, унаслідок підписання 10 жовтня 2009 р. вірменсько-турецьких протоколів в м. Цюриху (Швейцарія). Туреччина таким чином хотіла реалізувати свою регіональну ініціативу відому під назвою *Платформа кавказької безпеки й співпраці*. В її ж межах Анкара поставила питання про доцільність своєї подальшої участі в реалізації азербайджано-турецько-грузинського регіонального проєкту – залізничної магістралі Баку-Тбілісі-Карс, яка має встановити пряме залізничне сполучення між АР і ТР і водночас стала розглядати можливість відкриття магістралі радянських часів – Карс (Туреччина)-Гюмрі (Вірменія). На останньому наполягала Москва, вбачаючи в цьому можливість розв'язання як політичних, так і економічних проблем регіону. Проте запуск Карс-Гюмрі означав би, що ТР відмовляється від транспортної блокади Вірменії, а значить і від підтримки Баку у його карабаському протистоянні з Єреваном²⁵.

У 2010 р. турецько-вірменське і турецько-російське зближення завершилось безрезультатно, але воно негативно позначилося і на турецько-азербайджанських взаємовідносинах, зменшивши рівень взаємодовіри.

За словами А.Юнусова, в азербайджансько-турецьких відносинах достатньо проблем і Анкара не може здійснювати сильний вплив на схвалення рішень офіційним Баку. На думку політолога, для початку АР варто налагодити істинно стратегічні відносини з ТР і скасувати візовий режим для турецьких громадян, адже азербайджанські громадяни давно не мають з цим проблем, а також дозволити турецьким бізнесменам без проблем працювати в АР²⁶.

Азербайджан після виборів: Росія чи Захід. З огляду на пріоритет економічних інтересів у зовнішній політиці та участь у Русі Неприєднання (з 2011 р.)²⁷, Баку відмовляється входити до в колективних системах безпеки як НАТО, учасником якого є Туреччина, та Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) в СНД. Керівництво країни не йде навіть на створення регіональної системи безпеки спільно з Грузією і ТР. На відміну від Тбілісі і Анкари Баку не поспішає в ЄС, що відповідає інтересам Кремля, але водночас офіційно відмовився і від входження до Митного Союзу (МС) і відповідно – Євразійського, що відповідає інтересам Заходу.

Політика лавірування, побудована на підіграванні інтересам усіх великих гравців регіону, має приносити Баку передусім економічну вигоду. Наприклад, АР замість лобійованого Єврокомісією і США проєкту газопроводу «Nabucco West» вибрав проєкт південного маршруту – Трансадриатичний газопровід (TAP) для транспортування газу до Європи. Це відповідає інтересам РФ, яка не вважає TAP конкурентом свого проєкту – «Південний потік». Адже пропускна здатність TAP оцінюється в 10 млрд. кубометрів, тобто поступається з погляду геостратегії маршруту «Nabucco West» і – в чотири рази нинішнім поставкам російського газу до Європи. Щоправда, США і ЄС заявили, що готові підтримати будь-який з представлених проєктів, оскільки розглядають TAP і в контексті Трансанатолійкого газопроводу (TANAP), який хоче реалізувати Анкара. Передбачається, що надалі проєкти TAP і TANAP будуть поєднані. Адже Туреччини, яка в 2009 р. уклала з РФ угоду про будівництво «Південного потоку» через свою територію, нині віддає перевагу інтересам Заходу. На думку кав-

казьких політологів, це посилює конкуренцію Москви і Заходу за вплив на політику Баку. Вони стверджують, що сьогодні, як і десять років тому, постать І. Алієва за багатьма показниками влаштовує як західні держави, які не бачать альтернативи діючому президенту для лобіювання своїх енергетичних проєктів, так і РФ. Москва сприймає І.Алієва як політика, здатного до конструктивного діалогу у контексті геополітичних процесів на Південному Кавказі, безпосередньо пов'язаних з її національними інтересами²⁸.

Але після президентських виборів 2013 р. очікується черговий і сильний дрейф Баку в бік Росії, що корінним чином може вплинути на ситуацію в центральньо-кавказькому регіоні. Доказом цьому став дипломатичний скандал між Баку і Вашингтоном, що розпочався з критики держдепартаментом США президентських виборів 2013 р. в АР²⁹.

У цій ситуації Баку пішов на загострення взаємовідносин. Зокрема, прес-секретар президента АР А.Гасімов назвав оцінку виборів американським держдепартаментом «необ'єктивною і упередженою», адже вона, за його словами, ґрунтувалася на звіті консультативної структури – Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. АР відмовилася від подальшої співпраці з БДПІ ОБСЄ. А.Гасімов звернув увагу на те, що численні наглядові місії з різних країн світу і впливові міжнародні організації: Європарламент, Рада Європи, СНД, Організація ісламська конференція (ОІК) оцінили вибори в АР як прозорі, справедливі та демократичні. Більше того, у відповідь на критику з Вашингтону прес-секретар президента АР розкритикував виборчу систему США, назвав її застарілою і такою, що вже не відповідає сучасним демократичним принципам³⁰.

Водночас, Барак Обама привітав І.Алієва лише зі святом Курбан-байрам, а не з перемогою на президентських виборах.

Критичні заяви представників влади Баку в бік Вашингтону прямо контрастують з критичними заявами Тбілісі в бік Москви. Прикладом є виступ М.Саакашвілі на відкритті чергової сесії Генеральної Асамблеї ООН в 2013 р. Під час якого він, розкрив імперіалістичні амбіції Москви щодо сусідніх країн, ціль яких – дестабілізація їхнього внутрішнього становища з метою подальшого підпорядкування своїм інтересам в рамках проєкту Євразійського союзу. Саакашвілі спрогнозував швидкий кінець правління В.Путіна, яке російські громадяни, за його словами, будуть пам'ятати як

часи корупції та придушення свободи³¹. Це порівняння ще раз підтверджує розбіжності у зовнішній політиці держав Центрального Кавказу, які не дозволяють їм сформувати єдину регіональну систему безпеки.

Загострення відносин з США створює фундамент для дипломатичного маневру Баку в північному напрямку. Росія зберігає фактори впливу на Баку. Це, передусім карабаський конфлікт, розподіл і безпека Каспію, багатомільйонна азербайджанська трудова міграція в Росії.

Північний дрейф у зовнішній політиці АР після президентських виборів 2013 р. не останній. Однак можливостей для політики лавірування Баку у відносинах з Москвою надалі буде ставати все менше. Оскільки позиції Кремля в Центральному Кавказі продовжують посилюватися, а Заходу – слабшати. Все це несе загрозу усім країнам Південного Кавказу. Так, напередодні Вільнюського саміту держав «Східного партнерства» з'явилася інформація про те, що Росія задіяла всі можливі важелі впливу для того, щоб змусити Вірменію відмовитися від створення зони вільної торгівлі з ЄС і заявити про входження до МС. Тиск відбувався за кількома напрямками. Насамперед, для цього Кремль планував підштовхнути Баку до нової війни за Нагірний Карабах, поставляючи на мільярди доларів російську зброю АР, зокрема й наступальну – на 1 млрд. дол. Крім цього, допускалась можливість дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в самій Вірменії, де Москва має вагомий важелі впливу – проросійські політичні сили – «Процвітаюча Вірменія», «Дашнакцутюн», Вірменський національний конгрес та інші³².

Підтвердженням такої політики Москви стала заява І.Алієва в червні 2013 р., під час військового параду в Баку. Президент республіки і верховний головнокомандувач заявив, що армія АР повинна бути готова, в будь-який момент, розпочати операцію по звільненню окупованих Вірменією земель, які є єдиною невирішеною проблемою країни. Алієв наголосив, що АР живе в умовах війни, тому нарощує військову потужність та економічний потенціал, продовжує утримувати Вірменію в ізоляції від регіональних процесів, щоб розв'язати цю проблему. Президент також зазначив, що добре оснащена технічно, з високим рівнем дисципліни азербайджанська армія є найсильнішою не лише в регіоні, але й виділяється в світовому масштабі. «Армія є гарантом безпеки і незалежної політики

країни і сьогодні вона в змозі виконати будь-яке поставлене перед нею завдання»³³.

Висновки. Президентські виборчі кампанії 2003, 2008 і 2013 років в Азербайджані, за використанням політичних технологій головним претендентом, нагадували президентські вибори в Росії, зокрема й 2012 р. Упродовж трьох останніх виборчих кампаній в АР Росія робила ставку на І.Алієва, що було одним з головних чинників його перемог. Про безпосередню підтримку І.Алієва заявляли вищі державні чиновники РФ, зокрема і президент В.Путін. Ні сусідня Туреччина, ні впливові США не могли змінити розстановку сил на користь іншого кандидата в АР. Така підтримка Росії пояснюється, передусім, існуванням в АР і в РФ аналогічних в своєму політичному й економічному розвитку, перехідних до демократії – авторитарних режимів. Нинішні правлячі еліти РФ та АР утримуються при владі завдяки значним доходам від експорту нафти і газу. Зменшення цих доходів, унаслідок виснаження джерел сировини або зниження їх ціни на світовому ринку буде нести їм загрозу подальшого існування. Адже керівництво обох держав поки що не створило нових стратегій державного розвитку, які будувалися б, не лише на експорті сировинних ресурсів цих країн.

Підтримка Москвою І.Алієва – це технологія входження в довіру для отримання в майбутньому можливостей посилення свого впливу в регіоні. Як наслідок, під час усіх трьох президентських виборчих кампаній і конституційного референдуму 2009 р. в АР І.Алієв мав реальну потребу у російській підтримці. З метою її отримання у 2008-2009 рр. Баку зайняв нейтральну позицію щодо російсько-

грузинської війни (серпень 2008 р.), відхилив американську ініціативу щодо створення угруповання «Каспійан град» для захисту транзитної системи експортних трубопроводів нафти і газу на території Грузії та Азербайджану, підписав з Газпромом договір на поставки газу в Росію. За це Росія, на відміну від Заходу, визнавала демократичними і прозорими вибори 2008 р. і референдуму 2009 р. в АР.

За позитивну оцінку проведення і визнання результатів президентських виборів 2013 р. Баку завчасно віддав перевагу Трансадриатичному газопроводу для постачання сировини до Європи. Отже, принцип пріоритетності економічних інтересів у зовнішній політиці Баку у взаємовідносинах з Кремлем не діє.

В останні роки спостерігається обмеження американської присутності в регіоні Центрального Кавказу і водночас – посилення позицій і впливу в ньому Москви. Це призводить до поглиблення російсько-азербайджанських взаємовідносини передусім на найвищому державному рівні і водночас – охолодження азербайджансько-американських і азербайджансько-турецьких.

Безсумнівно, Азербайджан і надалі намагатиметься вести політику лавірування між Москвою і Заходом, граючи, насамперед, на їх енергетичних інтересах і транспортно-транзитній політиці. Однак з посиленням позицій Москви і послабленням позицій Заходу в Центральному Кавказі, можливості для такої політики Баку будуть постійно обмежуватися. Москва уже намагається і в подальшому буде сприяти загостренню відносин між державами цього регіону для їх взаємного послаблення.

ПОСИЛАННЯ:

¹ Маркедонов С. Азербайджан: горячее лето 2013 года. <http://blogs.voanews.com/russian/new-eurasia/2013/06/25/>

² Юнус Ариф: Ильхам Алиев пойдет и на четвертый, и на последующие сроки. <http://minval.az/news/2289>.

³ Мамедзаде Г., Велизаде И., Фридрихсон Н. Информационно-аналитический доклад «Президентские выборы в Азербайджане: ситуационный анализ» <http://kavpolit.com/informacionno-analiticheskij-doklad-prezidentskie-vybory-v-azerbajdzhane-situacionnyj-analiz/>.

⁴ Юнус А. – Вказана праця.

⁵ Юнусов А. Азербайджан в начале XXI века: конфликты и потенциальные угрозы. – Баку: «Адилъоглды», 2007. – С. 193.

⁶ Президент Азербайджана Ильхам Алиев помиловал 99 заключенных – полный список <http://hrc.az/ru/news/laws/1755-prezident-azerbajdzhana-ilkham-aliev.html>; Алиев освободил политзаключенных <http://www.charter97.org/ru/news/2012/12/28/63325>.

⁷ Кандидат в президенты Азербайджана призвал к расправе над оппозицией <http://www.aysor.am/ru/news/2013/10/02/azerbaijan-elections/>.

⁸ Алиев і опозиція: вибори президента в Азербайджані <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25131084.html>.

⁹ Оруджев Р. Предвыборная кампания прошла на низком уровне <http://www.zerkalo.az/2013/predvyibornaya-kampaniya-proshla-na-nizkom-urovne>.

¹⁰ Экс-радник Путіна Андрій Ілларіонов: Путін вважає, що частина України має належати Росії <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/10/10/6999733>.

¹¹ Коррупционером года назвали Ильхама Алиева <http://rus.azattyq.org/content/ilham-aliyev-corruption-rating/24814453.html>.

¹² Юнусов А. – Вказана праця. – С. 51-52.

¹³ Там же. – С. 52.

¹⁴ Ходорковский А. Азербайджан: конец эры Алиева // Каскад. – 2002. – 5 ноября. <http://kackad.com/kackad/?p=2269>.

¹⁵ Гушер А. Преемственность власти. Президентские выборы в Азербайджане и перспективы развития российско-азербайджанских отношений // Азия и Африка сегодня. – 2004. – №2. – С.4. (С.2-9).

¹⁶ Юнусов А. вказана праця. – С. 186-187.

¹⁷ Сафранчук И., Кажаров Р. Кавказ после кризиса 2008 г.: новая реальность, новые возможности, ограниченные результаты. В сб. Роль России и Турции в системе безопасности Южного Кавказа. – Баку: Центр Стратегических Исследований (ЦСИ) при Президенте Азербайджана, 2012. – С. 39–40.

¹⁸ Велизаде И. Азербайджано-российские отношения на новом этапе: приоритеты, акценты и реальная политика. В сб. Роль России и Турции в системе безопасности Южного Кавказа. – Баку: Центр Стратегических Исследований (ЦСИ) при Президенте Азербайджана, 2012. – С. 11–12.

¹⁹ Крылов А. Южнокавказский энергетический транзит: проблемы и перспективы // Кавказ и глобализация. – 2012. – Том. 6. (Вып. 1). – С. 95.

²⁰ М.Саакашвили: Грузия продолжит реформы ради вступления в НАТО <http://top.rbc.ru/politics/27/08/2009/325104.shtml>.

²¹ Чувилина Н.Б. Выборы как фактор развития политико-властных процессов в странах СНГ <http://www.politex.info/content/view/515/30/>.

²² До выборов в Азербайджане 4 недели. Российские эксперты о кандидатах <http://www.vestikavkaza.ru/news/Do-vyborov-prezidenta-Azerbaydzhana-stalos-chetyre-nedeli.html>.

²³ Ариэль Коэн (Ariel Cohen) (перевод М. Климентьева. Америка уходит — в игру вступает Путин («The National Interest», США) <http://www.inosmi.ru/russia/20130820/212103050.html>.

²⁴ Крылов А. – Вказана праця. – С. 95.

²⁵ Дуднік О. Проблеми реалізації регіонального транспортного проекту Баку-Тбілісі-Карс (2007-2012 рр.) // Українська орієнталістика. – К., 2012. – Вип.6. – С. 296-199.

²⁶ Юнус А. – Вказана праця.

²⁷ Чернявский С. Десять лет истории Азербайджана. – М.: Издательство «Флинта», 2013. – С. 191.

²⁸ Мамедзаде Г., Велизаде И., Фридрихсон Н. Информационно-аналитический доклад «Президентские выборы в Азербайджане: ситуационный анализ» <http://kavpolit.com/informacionno-analiticheskij-doklad-prezidentskie-vybory-v-azerbaydzhan-situacionnyj-analiz/>.

²⁹ Сагаров О. Поствыборный Азербайджан идет на принцип в отношениях с США <http://www.vestikavkaza.ru/analytics/Postvybornyy-Azerbaydzhan-idet-na-printsip-v-otnosheniyakh-s-SSHA.html>.

³⁰ Пресс-секретарь президента АР – о реакции США на выборы <http://www.radioazadlyg.org/content/article/25133927.html>.

³¹ Михаил Саакашвили: «Российский проект обречен на провал» <http://ria.ru/world/20130926/965931705.html>.

³² Эксперт: для втягивання Вірменії у МС, Росія підштовхувала Азербайджан до війни у Нагірному Карабасі <http://tyzhden.ua/News/88801>.

³³ Президент Азербайджана призвал армию быть готовой к войне за Карабах http://zn.ua/WORLD/prezident-azerbaydzhan-prizval-armiyu-byt-gotovoy-k-voyne-za-karabah-124657_.html.

Dudnik A.Y. The presidential elections in the Azerbaijan 2003, 2008 and 2013 years: the factors victories E. Aliyev and strengthening the position of Russia in the Central Caucasus / Presidents of Ukraine Foundation, Vernadsky National Library of Ukraine.

The article reveals the relationship between reasons of the E. Aliyev's victories on the presidential elections in the 2003, 2008 and 2013 years and strengthening positions of the Russian state on the Central Caucasus.

Keywords: presidential election, election campaign, political technology, Central (South) Caucasus, political regime, the policy of maneuvering, Russia-Georgia's war 2008 year, referendum, corruption, strategic partnership.

Дудник А.Я. Президентские выборы в Азербайджане 2003, 2008 и 2013 годов: факторы побед И. Алиева и усиления позиций России в Центральном Кавказе / Фонд президентов Украины при Национальной библиотеке Украины имени В.И. Вернадского.

В статье раскрывается взаимосвязь между факторами побед И. Алиева на президентских выборах 2003, 2008 и 2013 годов и усилением позиций России на Южном Кавказе.

Ключевые слова: президентские выборы, избирательная кампания, политические технологи, Центральный (Южный) Кавказ, референдум, коррупция, политический режим, российско-грузинская война 2008 г., стратегическое партнерство, «политика лавирования».

Стаття надійшла до редколегії 31.05.2013

Прийнята до друку 28.06.2013